

prof. dr hab. Paweł Zimniak
Uniwersytet Zielonogórski
Instytut Filologii Germańskiej

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgra Romualda Jędruszczaka: **„Wychowanie socjalistyczne w NRD na przykładzie wybranych czasopism dla dzieci i młodzieży”**, napisanej pod kierunkiem prof. UŚ dr hab. Renaty Dampc-Jarosz (promotor pomocniczy: dr hab. Małgorzata Płomińska), Uniwersytet Śląski w Katowicach

Przedłożona do recenzji interdyscyplinarna rozprawa doktorska Romualda Jędruszczaka obejmuje łącznie 234 strony, na których to analiza socjalistycznych treści wychowawczych czasopism „Die ABC-Zeitung” i „Fröhlich sein und singen” (forma skrócona: „Frösi”) jako głównego korpusu badawczego – podbudowana szczegółowymi arkuszami zawartości oraz równie szczegółową analizą kwantytatywną i jakościową – funkcjonuje w ramach ideologicznych koncepcji wychowania dzieci i młodzieży w byłej NRD. Cezura czasowa obejmuje głównie przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych XXw. jako czas założycielski Niemieckiej Republiki Demokratycznej i odbudowy po II wojnie światowej oraz lata siedemdziesiąte jako okres istnienia ukształtowanego państwa socjalistycznego (s.10,76). Czasopismo „Die ABC-Zeitung” było – jak pisze Autor rozprawy – jednym z pierwszych periodyków dziecięcych, wydawanym od lipca 1946 przez wydawnictwo Volk und Wissen w Berlinie z udzieloną przez rosyjską administrację wojskową w Niemczech (Sowjetische Militärverwaltung in Deutschland) licencją nr 338 (s.71). Pierwszy egzemplarz miesięcznika „Fröhlich sein und singen” („Frösi”), publikowanego przez wydawnictwo Junge Welt w Berlinie, ukazał się natomiast w czerwcu 1953 roku z licencją Urzędu Prasy.

Rozprawa doktorska opiera się na materiale empirycznym m.in. ze zbiorów Zentral- und Landesbibliothek w Berlinie – dołączony aneks zawiera w celach ilustracyjnych nie tylko przykładowe teksty propagandowe, w których język staje się narzędziem polityki i skutecznym środkiem ideologicznego wpływu, lecz również strony tytułowe analizowanych czasopism i wybranych podręczników szkolnych wydawanych na terenie NRD, rebusy i piosenki formujące

oczekiwany typ zachowań i postaw dzieci i młodzieży socjalistycznych Niemiec, arkusz analizy frekwencyjno-ilościowej czy wreszcie listę dziesięciu nakazów wzorowego zachowania „nowego socjalistycznego człowieka” (10 Gebote für den neuen sozialistischen Menschen), z których każdy zaczyna się czasownikiem modalnym w drugiej formie osobowej liczby pojedynczej „DU sollst...”, czyli określa, co powinien czynić wzorowy członek socjalistycznej wspólnoty.

Rozprawa wypełnia lukę badawczą, posiada klarowną strukturę, jest uporządkowana metodologicznie oraz od strony prowadzonego dyskursu, opiera się na solidnym materiale źródłowym. Rozdział pierwszy (s.14-36) poświęcony został wpływowi systemu politycznego NRD, w tym Socjalistycznej Partii Jedności (SED) oraz instytucji oświatowych i organizacji na wychowanie dzieci i młodzieży. „Społeczeństwo zamknięte” jest ewidentnym przykładem masowej indoktrynacji (np. funkcja Margot Honecker jako ministra oświaty, s.33), wzajemnego przenikania funkcjonalnych podsystemów [polityki, prawa, gospodarki, edukacji i sztuki w imię fałszywie rozumianej społecznej harmonii, stabilności i równowagi. Ważną rolę w kształtowaniu odpowiedniego poziomu świadomości społeczeństwa odgrywają nie tylko media, lecz również instytucje oświatowe i organizacje masowe (s.17), poddawane działaniu weryfikacyjnemu organów państwowych (np. skrupulatna kontrola treści materiałów edukacyjnych i podręczników wydawnictwa Volk und Wissen Volkseigener Verlag Berlin i Junge Welt).

Rozdział drugi (s.37-45) dotyczy relacji państwa i rodziny w kontekście politycznej gry i próby sił, która miała w ostatecznym efekcie doprowadzić do eliminacji treści niepożądanych, zaburzających oczekiwania komunistycznej władzy. Romuald Jędruszczak przedstawia program Socjalistycznej Partii Jedności SED i wskazuje na ideologiczny imperatyw dotyczący młodej generacji NRD, którą należy wychowywać przy współudziale szkoły, zakładu pracy, organizacji masowych Wolnej Młodzieży Niemieckiej (Freie Deutsche Jugend), Organizacji Pionierów Ernsta Thälmana (Pionierorganisation Ernst Thälmann) i domu rodzinnego – kierując się komunistyczną utopią lepszego i bardziej sprawiedliwego świata – w duchu tworzenia ogólnego dobra nowych socjalistycznych Niemiec (s.20,31). W tym sensie mówi też o „nowych nauczycielach”, których funkcją nadrzędną jest skuteczne formowanie profilu młodzieży socjalistycznej i czuwanie nad przestrzeganiem ideologicznie oczekiwanego porządku dyskursu (s.24).

W rozdziale trzecim (s.46-64) naszkicowane zostają koncepcje wychowawcze innych krajów socjalistycznych, w tym koncepcja komunistycznego wychowania „człowieka

szczęśliwego” Antona Makarenki (s.47). „Nowi nauczyciele” mieli za zadanie dbać o realizację polityczno-ideologicznego wychowania zgodnie z wytycznymi partii przewodniej (s.58). Służyła temu m.in. ustawa o jednolitym socjalistycznym systemie oświaty z dnia 23 lutego 1965 (Gesetz über das einheitliche sozialistische Bildungssystem vom 23. Februar 1965, s.59). Romuald Jędruszczak przytacza konkretne przykłady sprawowania władzy, która to – jak mówił Foucault w *Porządku dyskursu* – nigdy nie ztraca swej penetracyjności i inkwizycyjności, posiadając niekwestionowany wpływ na określony habitus społeczeństwa, procesy mentalnościowe i tworzenie tradycji systemu ideologicznej dominacji, systemowo usankcjonowanej asymetryczności między prawem człowieka do swobodnego wyrażania swoich myśli a prawem systemu do kontroli, reglamentacji i sankcji.

Rozdział czwarty (s. 65-75) poświęcony został rozwojowi prasy dziecięcej i młodzieżowej w Niemieckiej Republice Demokratycznej w kontekście wielkonakładowych, przeznaczonych dla wszystkich grup wiekowych takich tytułów, jak „Bummi”, „Die Schulpost”, „Trommel“, „Junge Welt“, „Atze“, „Mosaik“, „Alpha“, „Neues Leben“ czy „Technikus“ (s. 68-69). Romuald Jędruszczak dokonuje charakterystyki czasopism m.in. w oparciu o dane dot. podstaw prawnych dla wydawania tytułu, nakładu i dostępności dla odbiorców, objętości i częstotliwości ukazywania się, tematyki, kręgu odbiorców oraz ceny (s.70), podkreślając, że prasa stanowiła potężny oręż w budowaniu określonej świadomości społecznej i walce o kształtowanie „nowego socjalistycznego człowieka” (s.71), w kreowaniu i utrwalaniu pożądanых postaw dobrego budowniczego socjalistycznej ojczyzny, który propaguje kolektywny wysiłek na rzecz utrwalania socjalistycznej wspólnoty i jest gotowego do jej obrony. Ten aspekt uszczegółowiony zostaje w rozdziale piątym (76-85), poświęconym m.in. kształtowaniu oczekiwanej sylwetki młodego pioniera, dla którego takie wartości, jak etos pracy, wysiłek i współzawodnictwo w życiu codziennym (s.78), obszarze zawodowym i wymiarze sportowym – w tym promowanie wysokiej sprawności fizycznej (s.109) –, budowanie potęgi gospodarczej i militarnej ZSRR oraz innych krajów socjalistycznych, przyjaźń z pionierami innych krajów socjalistycznych, walka z wyzyskiem proletariatu i imperializmem o pokój na świecie (s.77) powinny stanowić siłę napędową własnego myślenia i działania. W tym sensie Romuald Jędruszczak – odnosząc się m.in. do perspektyw badawczych Rolanda Barthesa, Piotra Sztompki, Stanisława Dubisza czy Bogusława Dunaja – odwołuje się do procesów mityzacji i zasad kreowania (narodowych) bohaterów (s.120), których społeczno-polityczna aktywność odpowiadała propagowanej

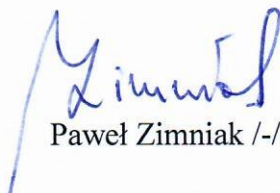
ideologicznej monokulturze, czyli jest ewidentnym zaprzeczeniem rzeczywistości świata pluralistycznego. W takie ramy wpisywali się w sposób oczywisty Ernst Thälmann, Roza Luxemburg czy Karl Liebknecht (s.124/125). Rywalizacja ideologiczno-propagandowa kieruje się zawsze określonymi mechanizmami wykluczenia, a właściwością sprawowania władzy w „systemie zamkniętym” jest stosowanie w sprzężeniu zwrotnym z polityką partii wiodącej zarówno zakazów kategorycznych i generalnych (das kategorische / generelle Verbot), jak i zakazów specyficznych (das spezifische Verbot), które pozwalają ścigać „odszczępieńców” oraz kontrolować i zwalczać zjawiska niepożądane.

Rozdział szósty (s.86-129) i siódmy (s.130-179) wypełnia szczegółowa analiza koncepcji wychowania jako treści programowych czasopism „Die ABC-Zeitung” oraz „Frösi”. W tym kontekście Romuald Jędruszczak posługuje się w odniesieniu do polityki Ulbrichta pojęciem „społeczeństwa wychowującego” (s.87), kierującego się zasadami „socjalistycznej moralności” (s.91), którą to wyznacza m.in. solidarność klasy pracującej, socjalistyczna dyscyplina pracy, oszczędność i ciągłe dążenie do poprawy wydajności, ochrona własności społecznej i miłość do socjalistycznej ojczyzny. Kształtowanie etosu pracy było – jak pisze Romuald Jędruszczak – jednym z nadrzędnych celów wychowania wobec konieczności powojennej odbudowy kraju oraz stopniowego umacniania nowej socjalistycznej ojczyzny. Wspólna praca obywateli – władza oczekuje ludzi pracowitych, posłusznych i użytecznych społecznie – uchodziła więc za priorytet (s.93). Dotyczy to również kobiet i młodych ludzi: „Wir Jungpioniere achten alle arbeitenden Menschen und helfen überall tüchtig mit” (My młodzi pionierzy szanujemy wszystkich pracujących i wszędzie pilnie pomagamy, s.101).

Rozdział siódmy kończy się podsumowaniem wyników analizy kwantytatywnej i kwalitatywnej środków językowych. W tym kontekście Romuald Jędruszczak dokonuje rozróżnienia poszczególnych rodzajów tekstów (Textsorten) – należą do nich np. krótka historyjka, reportaż, relacja, sprawozdanie, raport, wzmianka, krótka wiadomość, glosa, wywiad, komentarz, recenzja, zapowiedź etc. – i słusznie przytacza perspektywę Jerzego Bralczyka dotyczącą funkcji tekstów propagandowych w sensie kreowanej siły perswazyjnej i wpływu na nieukształtowanego młodego odbiorcę (s.130). Podstawą analiz był pozyskany materiał źródłowy w postaci ponad tysiąca dwustu fragmentów określonych rodzajów tekstów prasowych zawierających treści propagandowo-agitacyjne. Metodologicznie produktywnie okazało się nawiązanie do klasyfikacji określonych rodzajów wypowiedzi Heinza-Helmuta Lügera,

szczególnie do rodzaju tendencyjno-represyjnego (die tendenziell-repressive Aussageweise), wyróżniającego się patetycznymi, emocjonalnymi i afirmacyjnymi operacjami językowymi, nacechowanego rzeczownikami i nazwami własnymi nawiązującymi do rzeczywistości socjalistycznej NRD i socjalistycznej moralności (s.140), przymiotnikami wartościującymi w formie wyższej i najwyższej, czasownikami w formie trybu rozkazującego i zdaniami wykrzyknikowymi. Intencjonalność wypowiedzi nadawców wzmocniona zostaje dodatkowo używaniem formy kolektywnej „my”, maksymami, metaforami, przysłowiami i konstrukcjami eliptycznymi (s.133). Analiza kwantytatywna Romualda Jędruszczaka wykazała przykładowo wśród rzeczowników dominację takich leksemów, jak: *Arbeit* (praca), *Fleiß* (pilność), *Mühe* (trud), *Gemeinschaft* (wspólnota), *Genosse* (towarzysz), *Kampf* (walka), *Kapitalisten* (kapitałiści), *Ausbeutung* (wyzysk), *Feind* (wróg), *Sieg* (zwycięstwo). Analiza jakościowa wykazała operacyjną zamkniętość systemu i jego dążenie do wewnętrznej integracji przez nieustanną reprodukcję treści realizujących oczekiwania i cele propagandowe komunistycznej władzy. Do najważniejszych propagowanych celów wychowawczych w NRD (również w okresie istnienia „pełnego socjalizmu”) – jak wielokrotnie (m.in. s.143) podkreśla Romuald Jędruszczak – należało kształtowanie pożądanых postaw, np. postawy wzorowego pioniera jako budowniczego socjalistycznej ojczyzny, postawy wspólnotowości i kolektywu, poczucia dumy z przynależności młodego człowieka do kolektywu młodych pionierów, postawy przyjaźni z innymi państwami socjalistycznymi i gotowości do ich obrony. W kontekście określonych oczekiwań władzy i jej represyjnego sprawowania należałoby zapytać, czy istniały i jak wyglądały materiały instruktażowe dla „oka cenzorskiego” tekstów prasowych dla dzieci i młodzieży, czy istniały kryteria dotyczące „kanoniczności” języka i „poprawności politycznej” tekstu, czy ewentualna decyzja cenzorska jako wydarzenie o charakterze informacyjnym otwierała jakiegokolwiek pole do negocjacji, czy była to decyzja o charakterze arbitralnym i ostatecznym.

Konkluzja: Rozprawę doktorską mgra Romualda Jędruszczaka oceniam jednoznacznie pozytywnie, stwierdzam, że spełnia wszystkie wymogi ustawowe i może stanowić podstawę dalszego procedowania. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Paweł Zimniak /-/